

A EXISTAT FILANTROPIE ÎN LUMEA GRECO-ROMANĂ PĂGÂNĂ?

Daniel BUDA

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Romania; Universitatea din Pretoria, Africa de Sud
 Lucian Blaga University of Sibiu, Romania; Pretoria University, South Africa
 Personal e-mail: daniel.buda@ulbsibiu.ro

DID PHILANTHROPY EXIST IN THE GREEK-ROMAN PAGAN WORLD?

This short study tries to formulate an answer to the question indicated in the title: Did exist a Greek-Roman Pagan philanthropy? As the answer is positive, the study formulates concise answers to further two other questions which emerge from the first one: Which was the character of this type of philanthropy? And: Which were the differences between Greek-Roman philanthropy and Christian philanthropy?

Keywords: Philanthropy; Ancient Christianity; Pagan philanthropy; Greek-Roman World

Introducere

Aș dori să folosesc ca punct de plecare pentru acest scurt studiu o lucrare de mici dimensiuni, cu titlul *De ce a supraviețuit creștinismul în Antichitate?*¹ a renumitului istoric bisericesc berlinez Christoph Marksches. De fapt autorul acestui volum a dorit să explice mai degrabă de ce a avut succes creștinismul în Antichitate, răspândindu-se atât de repede în întreg Imperiul roman, decât de ce a supraviețuit Antichității.² Contribuția sa originală la întrebarea formulată în titlu, care nu este deloc nouă, constă – așa cum arată subtitlul lucrării, într-*O contribuție la dialogul dintre istoria bisericească și teologia sistematică* – în propunerea unui răspuns nou la o întrebare veche, care ar implica cooperarea dintre cele două discipline teologice amintite în subtitlu.

Marksches își începe volumul cu câteva remarci introductive la întrebarea din titlu, după care prezintă cum anume s-a răspuns la această întrebare în Antichitate, atât de către autori creștini cât și păgâni. Apoi se ocupă de modul în care aceeași întrebare a fost răspunsă de cinci istorici bisericești moderni. În ultima parte a acestui volum, care este partea principală, Marksches identifică șapte motive pentru care creștinismul a supraviețuit Antichității, respectiv a avut succesul misionar care l-a propulsat la nivel de religie tolerată și apoi de religie de stat a Imperiului Roman. Aceste șapte motive sunt prezentate și argumentate cu ajutorul mărturiilor aduse în acest sens în egală măsură de autori antici creștini și păgâni. Pentru scopul acestui studiu, interesant este cel de-al cincilea motiv, anume activitatea social-diaconică sau filantropică a Bisericii primare. Prima remarcă a lui Marksches la acest al cincilea motiv este că

în ceea ce privește succesul creștinismului în Antichitate, există consens în rândul autorilor antici creștini și păgâni: toți sunt de acord că această activitate a Bisericii a contribuit la răspândirea și succesul creștinismului în Antichitate.

În acest scurt studiu doresc, în principal pe baza prezentării și descrierii mărturiilor literare prezentate de Marksches în acest volum descris înainte, să răspund la întrebarea: A existat filantropie în lumea greco-romană păgână? De asemenea voi răspunde la alte întrebări secundare, anume: Dacă a existat o filantropie greco-romană păgână, care au fost caracteristicile acesteia? Și mai ales, care au fost diferențele dintre filantropia greco-romană păgână și filantropia practică de creștini?

Existența și caracterul filantropiei greco-romane păgâne

Întâi de toate, răspunsul la întrebarea din titlu este pozitiv: da, a existat filantropie în lumea greco-romană. Însă, imediat după formularea acestui răspuns pozitiv, trebuie venit cu următoarea completare: caracterul filantropiei greco-romane era diferit de cel al filantropiei creștine. În cele ce urmează voi încerca să creionez pe scurt caracterul filantropiei greco-romane. Aș dori să încep cu un sfat formulat de Epicur pentru cei bogați. El scria că dacă cineva dispune de mulți bani, atunci acela ar trebui să împartă banii cu ceilalți oameni, astfel încât să câștige bunăvoința semenilor.³ Aici avem textul care stă la baza ideii de bază a filantropiei greco-romane. Cei bogați ofereau cetățenilor construcții publice, piețe, băi publice, fântâni, biblioteci sau alte bunuri de acest fel astfel încât de bunăstarea lor să se bucure un grup mai mare de oameni. Așa cum dovedesc nenumărate mărturii arheologice, orașele greco-romane erau pline de astfel

de gesturi de filantropie care erau consemnate de inscripții ca semn al recunoașterii publice. Astfel de manifestări filantropice erau realizate cu un scop clar : se arăta bunăvoința donatorului față de societate și, de cele mai multe ori, se aștepta în schimb oferirea de sprijin pentru obținerea unei funcții sau demnități publice. Cel mai mare filantrop în acest sens era împăratul care oferea orașelor astfel de daruri.

Prin urmare, așa cum afirma un specialist în etica lumii greco-romane, eticii antice precreștine îi lipseau "aprecierea devotamentului necondiționat și a dedicării de sine în favoarea aproapelui." În schimb etica greco-romană precreștină era, așa cum arată textul din Epicur, altruistă și orientată spre binele social abstract, "cerând de la oameni renunțări în mare grad atunci când era vorba de propriul avantaj exterior." În schimb, nu cunoștea dragostea sau compasiunea trezite de aproapele.⁴ Această descriere a lui A. Dihle se aplică și gesturilor împăratului sau unor guvernatori locali, astăzi mult mai bine cunoscute publicului larg datorită cinematografului, de a oferi mulțimilor pâine și circ.⁵ Nu se avea în vedere grija față de cel în nevoie, ci satisfacerea nevoii mulțimilor de a se simți bine. Această satisfacere a bucuriei publice intra în sarcina conducătorilor, fie că ei erau cei locali sau consudcătorul Imperiului, adică împăratul.

Mai trebuie spus totuși că în ciuda tuturor celor afirmate mai sus, nu trebuie să ne imaginăm lumea greco-romană păgână ca fiind total lipsită de milă, așa cum făcea autorul creștin Lactanțiu: "Dumnezeu,, pentru că este plin de iubire, a vrut ca noi să fim ființe sociale; așa că trebuie să ne punem în situația altora. Nu merităm să fim sprijiniți în primejdie, dacă noi înșine nu venim în ajutor, nu merităm ajutor, dacă noi îl refuzăm altora. În această privință învățăturile filosofilor lipsesc; seduși de imaginea unei alse virtuți, ei au desființat mila și, vrând să-l însănătoșească pe om îl umplu de păcate."⁶

La fel, unele lucrări de istorie bisericească mai vechi descriu această lume ca fiind "lipsită de iubire."⁷ Există exemple, e drept destul de rare, de filantropie axată pe aproapele. Astfel Plutarh descrie, în primul secol creștin, un comandant militar atenian pe nume Kimon, care a organizat în casa sa un sistem de oferire de hrană pentru săraci. Același Kimon ar fi scos gardurile dimprejurul casei sale pentru ca oricine să poată veni și să ia ceva din avutul său, dacă avea nevoie.⁸

Diferențele dintre filantropia greco-romană și filantropia creștină

Spre deosebire de acest tip de filantropie abstract, orientat social, mercantil, creștinismul a propus o filantropie orientată cu precădere spre aproapele, spre cei care se aflau în nevoi, spre cei săraci, bolnavi, spre văduve și orfani.⁹ Filantropia creștină a definit în spiritul pildei samariteanului milostiv (Luca 10 : 25-37) cine era aproapele lor, anume oricare dintre oameni. Nu este de mirare că acest gen de filantropie dezinteresat, care avea obiect pe oricine, a trezit mirarea și chiar badjocura unora dintre păgâni, nefamiliarizați cu acest gen de filantropie. De exemplu, spre sfârșitul secolului al II-lea, satirul păgân Lucian în lucrarea sa *Despre sfârșitul vieții lui Peregrinus* ironiza grija cu totul aparte pe care creștinii o ofereau unui șarlatan pe nume Peregrinus aflat în temniță.¹⁰ Această mărturie a satirului

Lucian, chiar dacă scopul autorului a fost să releve nemărginita naivitate a creștinilor, ne arată următoarele realități istorice : (1) creștinii practicau activități filantropice în temnițe, fapt cu totul necunoscut lumii păgâne (categoria condamnaților nu puteau cunoaște mila nimănui aflat în afara sferei strict familiale) ; (2) caracterul activității lor filantropice era cu totul nou și prin urmare putea stârni ironia păgânilor.

Când însă creștinismul a devenit mult mai puternic prezent în Imperiul Roman și prin urmare activitatea sa filantropică mult mai bine cunoscută și mai simțită, rolul misionar al acesteia a fost apreciat de păgâni într-o asemenea măsură încât s-a încercat copierea ei. Avem o mărturie în acest sens de la împăratul Iulian Apostatul (361-363).¹¹ Acesta a încercat fără succes să restauzeze păgânismul, după ce împăratul Constantin cel Mare (306-337) și urmașii lui începuseră să dea creștinismului ca religie un rol tot mai pregnant în cadrul Imperiului Roman. Iulian cunoștea bine creștinismul pentru că se născuse într-o familie creștină și avusese ca dascăli doi episcopi : Eusebiu de Nicomidia și Gheorghe de Alexandria. El a studiat cu atenție succesul "galileenilor ateți" (adică necinstitori de zei) așa cum îi numea el pe creștini și ajunsese la concluzia că unul dintre motivele succesului lor este activitatea lor filantropică.

Dovadă în acest sens stă o scrisoare păstrată la istoricul bisericesc Sozomen și adresată de Iulian Apostatul mai marelui preot (păgân) din Galatia în care arăta că este o "rușine" că creștinii îi hrănesc, pe lângă săracii lor și pe săracii "noștri" (adică pe păgâni). În concluzie, scria Iulian "iubirea de oameni exprimată față de străini, grija pentru îngroparea celor morți " sunt principalele cauze pentru care păgânii preferă să meargă la creștini. Iulian propunea ca marele preot păgân din Galatia să construiască instituții filantropice la fel ca cele ale creștinii, anume "așezăminte pentru străini, adăposturi pentru cerșetori, azile pentru femei tinere."¹² Această mărturie a lui Iulian Apostatul confirmă două aspecte ale filantropiei creștine : (1) oricine putea fi obiectul filantropiei creștinilor ; (2) diversitatea instituțiilor filantropice, care vizau aproape orice categorie vulnerabilă.

Aceste două mărturii literare precum și multe altele de acest fel, la care se adaugă și mărturiile de natură arheologică, arată că activitatea filantropică a creștinilor în lumea greco-romană nu era ceva sporadic, ci o activitate constantă și sistematică, care se afla în centrul vieții lor. Iată alte mărturii în acest sens : pe inscripția mormântului unui diacon din Roma pe nume Dionius stă scris că a fost "doctorul celor săraci"¹³ ; un creștin de rang senatorial ne este prezentat ca fiind *pater pauperum* (tatăl celor săraci).¹⁴ Potrivit istoricului bisericesc Eusebiu de Cezarea, comunitatea creștină din Roma întreținea la mijlocul secolului al III-lea o mie cinci sute de văduve și săraci.¹⁵ Antiohia, care a fost al treilea oraș ca mărime din Imperiul roman după Roma și Alexandria, avea în grijă în vremea Sfântului Iona Gură de Aur (adică în a doua jumătate a secolului al IV-lea) trei mii de văduve și femei necăsătorite, la care se adăugau alți numeroși întemnițați, persoane cu handicap, săraci și străini.¹⁶ Cred că am adus suficiente mărturii pentru a putea afirma, alături de Ch. Marksches, că creștinismul a creat un exemplu fără precedent de rețele de asistență socială.¹⁷

Mai mult, se apreciază că creștinismul, încă din vremea când era o minoritate, reușise să sensibilizeze elemente largi ale societății păgâne pentru acești marginalizați.¹⁸ Fără îndoială că astfel de relații sociale practicate de creștini mai ales în interiorul comunităților lor și mai ales în marile orașe, au fost atractive și i-au determinat, cel puțin pe unii păgâni, să se convertească la creștinism.¹⁹

În final ar mai trebui remarcat că această activitate filantropică a creștinilor care a depășit întru totul activitatea de același profil a lumii greco-romane păgâne, dar și pe cea a iudeilor, a avut un impact și asupra terminologiei grecești antice. Cuvântul milostenie – *eleemosine* a luat naștere în mediul iudeo-creștin și a intrat pe această filieră atât în limbile greacă cât și latină.²⁰

Concluzii

Aș dori să formulez, pe scurt, următoarele concluzii :

Creștinismul nu a inventat filantropia. Lumea greco-romană a cunoscut un anumit gen de filantropie care însă avea un caracter diferit de filantropia creștină. Filantropia greco-romană păgână era abstractă, mercantilă, axată pe oferirea de edificii publice în vederea obținerii sprijinului public pentru o carieră politică. Dragostea sau dedicarea de sine în favoarea aproapelui erau străine filantropiei greco-romane. Există doar exemple rarissime

de filantropie greco-romană axată pe persoane aflate în afara spectrului familial sau de grupă socială ;

Iudaismul din vremea apariției și dezvoltării creștinismului avea un sistem filantropic foarte bine pus la punct. Filantropia iudaică însă se adresa cu precădere membrilor evrei ai comunității și păgânilor apropiați lor (așa-numiții temptori de Dumnezeu care observau o parte din legea iudaică, dar care nu se convertiseră cu totul la iudaism), neavând caracterul deschis al filantropiei creștine.

Creștinismul a propus o filantropie a dragostei axată pe grija față de aproapele. Aproapele putea fi orice om, indiferent dacă era sau nu creștin. Acest gen de filantropie a trezit în egală măsură ironia, dar și admirația autorilor antici păgâni. Pentru păgânii de rând acest gen de filantropie a fost în mod sigur un mijloc de atragere spre creștinism. Iulian Apostatul a încercat să copieze modelul instituțional filantropic creștin pentru templele păgâne. De asemenea, apreciază unii specialiști în istoria creștinismului primar, genul de filantropie practicat de creștini a sensibilizat lumea păgână pentru o serie de categorii devavorizate.

Pentru creștinii de azi, viziunea filantropică a primelor veacuri rămâne model și sursă de inspirație.

Note:

1. Christoph Marksches, *Warum hat das Christentum in der Antike überlebt? Ein Beitrag zum Gespräch zwischen Kirchengeschichte und Systematischer Theologie*, (Leipzig, 2004).
2. Vezi recenzia mea la acest volum, Daniel Buda, Christoph Marksches, *Warum hat Christentum in der Antike überlebt? Ein Beitrag zum Gespräch zwischen Kirchengeschichte und Systematische Theologie*, *Theologische Literaturzeitung* 13, în *Revista Teologică*, anul XV (87), nr. 2, apr.-iun. 2005, p. 215-220.
3. Epikur, *Frag*, 67.
4. Albrecht Dihle, art. *Ethik*, *RAC* VI, 1966, 686.
5. P.Veyne, *Brot und Spiele. Gesellschaftliche Macht und politische Herrschaft in der Antike*, (Frankfurt am Main, New York, 1992), 157.
6. Lactanțiu, *Instituțiile divine*, trad. Petru Pistol, Timisoara, 2004 VI, 10, 10-11, 269.
7. Cum o descria G. Uhlhorn, *Die chstistische Liebestätigkeit in der alten Kirche*, Stuttgart, 1882, 3.
8. Thraede, *Soziales Verhalten und Wohlfahrtspflege in der griechisch-römischen Antike*, 44-63.
9. Ch. Marksches, *Warum dat das Christentum*, 51.
10. M. J. Edwards, *Satire and Verisimilitude. Christianity in Lucian's Peregrinus*, (Grand Rapids, 1989), 89-98.
11. Despre Iulian vezi Hans-Ulrich Wiener, art. Iulian, in *Împărați romani*, trad. A. Armbruster, București, 2001, 384-392.
12. Sozomen, *Istoria bisericească* V, 16, 1-4.
13. E. Diehl, *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres* (ILCV) I, 1233, 239.
14. ILCV I, 170, 42.
15. Eusebiu de Cezarea, VI, 43, 11
16. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei* 66, trad. D. Fecioru, (București 1994), 767.
17. Ch. Marksches, *Warum hat das Christentum*, 20.
18. P.Veyne, *Brot und Spiele*, 42
19. Rodney Stark, *The Rise of Christianity. A Sociologist Reconsiders History* (New Jersey 1996.), 161.
20. E. Flaig, *Ehre gegen Gerechtigkeit: Adelsethos und Gemeinschaftsdenken in Hellas*, (München, 1998), 116.

Bibliography

- Daniel Buda, *Christoph Marksches, Warum hat Christentum in der Antike überlebt? Ein Beitrag zum Gespräch zwischen Kirchengeschichte und Systematische Theologie*, *Theologische Literaturzeitung* 13, 2002, 65. S.; în *Revista Teologică*, anul XV (87), nr. 2, apr.-iun. 2005, p. 215-220
- Albrecht Dihle, art. *Ethik*, in *Reallexikon der Antiken Christentum*, vol. VI, 1966, 646-796;
- M. J. Edwards, *Satire and Verisimilitude. Christianity in Lucian's Peregrinus*, (Grand Rapids, 1989);

- Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, (Church History), colecția Părinți și scriitori bisericești, trad. T. Bodogae, (București, 1987);
Sf. Ioan Gură de Aur, Omilii la Matei, trad. D. Fecioru, colecția Părinți și scriitori bisericești, (București 1994);
Lactanțiu, *Instituțiile divine (De div. Instit.)*, trad. Petru Pistol, (Timisoara, 2004);
Christoph Marksches, *Warum hat das Christentum in der Antike überlebt? Ein Beitrag zum Gespräch zwischen Kirchengeschichte und Systematischer Theologie*, (Leipzig, 2004);
Socrate, *Church History*, collection Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, trad. Philip Schaff, (Michigan 1989);
Rodney Stark, *The Rise of Christianity. A Sociologist Reconsiders History*, (New Jersey 1996);
Thraede, *Soziales Verhalten und Wohlfahrtspflege in der griechisch-römischen Antike*,
Egon Flaig, *Ehre gegen Gerechtigkeit: Adalsethos und Gemeinschaftsdenken in Hellas*, (München, 1998);
G. Uhlhorn, *Die christliche Liebestätigkeit in der alten Kirche*, (Stuttgart, 1882);
P Veyne, *Brot und Spiele. Gesellschaftliche Macht und politische Herrschaft in der Antike*, (Frankfurt am Main, New York, 1992);
Hans-Ulrich Wiener, art. *Julian*, in *Împărați romani*, trad. A. Armbruster, (București, 2001), 384-392.